

בשביל הזיכרון

כתב עת לחינוך וללימוד השואה

יד ושם ביה"ס המרכזי להוראת השואה המגמה להכשרת מורים סדרה חדשה גיליון מס' 7 כסלו תשע"א דצמבר 2010

מדינת ישראל משרד החינוך המזכירות הפדגוגית מורשת קהילות ישראל

בשביל הזיכרון

כתב עת לחינוך ולימוד השואה

סדרה חדשה – גיליון מס' 7
כסלו תשע"א דצמבר 2010

עורך: פרופ' גיא מירון
יועצת מדעית: פרופ' דליה עופר
מרכז המערכת: ד"ר אסף ידידיה
כתיבה ועריכה דידיקטית:
שני לוריא ועל ריצ'ל פרידמן
עריכה לשונית: פיניה לוי
עיצוב גרפי: דבורה ליפשיץ

חברי המערכת:

אבנר שלו (יו"ר), שולמית אימבר,
ראובן גפני, ד"ר חוי דרייפוס,
שרית הוך מרקוביץ, שרה וידר,
מיכאל ירון, שני לוריא,
דורית נובק, ד"ר יעל ניסם אורבייט,
יעל ריצ'ל פרידמן

תמונת השער:

שמואל כ"ץ, משפט אייכמן, 1691
גיר על נייר
אוסף המוזיאון לאמנות יד ושם
תרומת האמן

יד ושם רשות הזיכרון לשואה ולגבורה
ביה"ס המרכזי להוראת השואה
המגמה להכשרת מורים
טלפון: 02-6443860 פקס: 02-6443774

מדינת ישראל
משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
מורשת קהילות ישראל

ISSN 1565-9844

1 בפתח הגיליון

2 "לא הייתי סתם ממלא פקודות [...] אני הייתי אידאליסט"
גדעון גרייף

12 **בנליות, מיסטיפיקציה, רדיקליות**
עיון בבעיית הרוע בעקבות משפט אייכמן
משה הלברטל

20 **יובל למשפט אייכמן**
הארות ממרחק הזמן
חנה יבלונקה

28 **ההתנגדות וההישרדות היהודית בשואה בעיני החברה הישראלית**
בחינתן מחדש כראי משפט אייכמן
דליה עופר

36 "לבי הקשה בדין"
משפט אייכמן ומשפטים קולנועיים אחרים
יובל ריבלין

42 **בזווית אישית**
משפט אייכמן
זיכרונות והרהורים אחרי חמישים שנה
צבי צמרת

46 **בשביל החינוך**
שני לוריא ועל ריצ'ל פרידמן

49 **מגנזי ארכיון יד ושם - אייכמן וארץ ישראל**
דני עוידאל

52 **סקירת ספרים**

כתב העת רואה אור הודות לתמיכתם הנדיבה של בני הזוג דנה ויוסי הולנדר

בסיוע ועידת התביעות

קוראים יקרים,

הגיליון שלפניכם מציין מלאת חמישים שנה למשפט אייכמן – אירוע שהחל למעשה בהכרזתו של דוד בן גוריון על לכידתו של הפושע הנאצי במאי 1960 והסתיים בהוצאתו להורג שנתיים לאחר מכן. גיליון מיוחד זה מוצא לאור בשיתוף המזכירות הפדגוגית של משרד החינוך, ומצורף אליו תקליטור ובו מבוחר הקלטות מהעדויות הבולטות במשפט.

משפט אייכמן הוא לדעת רבים אירוע מפתח, קו פרשת מים בזיכרון השואה וביחס החברה הישראלית אליה. אך מעבר לכך, המשפט והפולמוס הציבורי סביבו עוררו וממשיכים לעורר גם שאלות בעלות אופי אוניברסלי על מהות הרוע, על היכולת והלגיטימיות של המשפט לחרוץ את דינו של מי שפעל במערכת פוליטית כמו המערכת הנאצית, על אופניו וגבולותיו של ייצוג הרוע הנאצי ועוד. מגוון המאמרים בגיליון זה מתמודדים עם חלק משאלות אלו.

הגיליון נפתח במאמרו של גדעון גרייף המציג את דמותו ההיסטורית של אייכמן ואת פעילותו בתקופת השואה. מאמרו של גרייף מבוסס על המחקר העדכני, ותוך שהוא משחזר את פעילותו של אייכמן, הוא מתמודד עם הטיועונים שהועלו במהלך המשפט ובשיח הציבורי סביבו בעניין מניעיו ואחריותו המוסרית והמשפטית של אייכמן לפשעיו. אייכמן, כך מתברר, הציג את עצמו לפני שנתפס כאידאליסט וידע להעמיד את המטרה של רצח יהודים בראש סדר העדיפויות שלו, אפילו כאשר היא עמדה – כפי שקרה בהונגריה – בניגוד מפורש לפקודות שקיבל. התובנות העולות ממאמרו של גרייף יכולות לשמש לקוראים בסיס לעיון במאמרו של משה הלברטל שמתמודד מהזווית הפילוסופית עם מהות הרוע שאייכמן מייצג. נקודת המוצא לדיונו היא ביקורת על הרעיונות שהעלתה חנה ארנדט בספרה אייכמן בירושלים בדבר "הרוע הבנלי", והלברטל מציג את אייכמן כמגלם את "הרוע הרדיקלי" השונה במהותו מהרוע הרגיל.

המאמרים הבאים בחוברת מציגים את השפעותיו השונות של משפט אייכמן על החברה הישראלית. חנה יבלונקה מאירה בדבריה היבטים שונים ומגוונים של המשפט – בין השאר היותו נקודת מפנה בדימוי של הניצולים ובהקשבה לעדים, וכן השפעתו על השסע העדתי. דליה עופר ממקדת את הדיון בשאלת השפעתו של המשפט על הערכתה של החברה הישראלית את ההתנגדות החמושה מצד אחד ואת ההישרדות בדרכים אחרות מצד אחר ומראה כי חותמו של המשפט על יחסם של הישראלים לשאלות אלו היה רחוק מלהיות חד־משמעי. צבי צמרת מתבונן על המשפט ועל השפעותיו מפרספקטיבה אישית יותר של מי שהיה נער בתקופת המשפט ומשמש כיום בתפקיד מרכזי בהתוויית דרכה של מערכת החינוך הישראלית.

משפט אייכמן, ובעיקר הפער בין הפושע הנאצי הצעיר, הכוחני וחסר המעצורים כפי שתואר בכתב האישום לבין הגבר הקירח וחסר האונים הנתון בתא הזכוכית, מהווים עד היום מוקד לשאלות הנוגעות לייצוגו של הרוע. זהו הרקע למאמרו של יובל ריבלין הנדרש לסוגיה זו מבעד לשאלת הייצוג הקולנועי תוך שהוא מציג נקודת מבט חדשה על הסרט הספציאליסט המבוסס על חומרים מקוריים מהמשפט. שאלת הייצוג וגבולותיו עומדת גם במרכז הדיון ב"בשביל החינוך" – שם היא נידונה מבעד לפרספקטיבות של כמה מהעדויות הבולטות במשפט. הגיליון נחתם בפניה "מגנזי הארכיון" המאירה הפעם את הסוגיה המסקרנת והלא מוכרת של יחסו של אייכמן לארץ ישראל ובמאמר ביקורת על הביוגרפיה החדשה של צייד הנאצים שמעון ויזנטל הנוגעת בין השאר ללכידתו של אייכמן.

קריאה מעניינת

גיא מירון

"לא הייתי סתם ממלא פקודות [...] אני הייתי אידאליסט"

גדעון גרייף

אדולף אייכמן, שישראלים רבים זוכרים בראש ובראשונה את היותו האיש שבתוך תא הזכוכית, טען במשפטו כי ביצע את הפקודות שהוטלו עליו מכוח שבועת הנאמנות שלו למשטר והוצג לעתים כאדם אפור ששימש מעין בורג במערכת הביורוקרטית הנאצית. במאמר זה ההיסטוריון גדעון גרייף מציג את הקריירה של אייכמן בתקופת השלטון הנאצי ומצייר תמונה שונה לחלוטין.

גרייף מתבסס בעיקר על שלושה מהביוגרפים של אייכמן ופותח בהצגת הרקע האישי של אייכמן והקשיים והתסכולים שליוו אותו לכל אורך דרכו והניעו אותו לפעול כפי שפעל. דמותו של אייכמן כפי שהיא עולה במאמר זה היא שילוב של קרייריסט חסר מעצורים ושל אדם שפועל מתוך קור רוח, שכנוע עצמי עמוק ושנאה לקרבנותיו. אמנם לא אייכמן יזם את המדיניות הנאצית - לא בשלב ההגירה הכפויה ולא בשלב ההשמדה - אך הוא היה מהיר ויסודי במיוחד במציאת דרכים למימושה. נחישותו להוציא מהכוח אל הפועל את התכנית להשמדת היהודים הגיעה לשיאה במבצע הרצח של יהודי הונגריה עד שבסופו של דבר הוא המשיך לפעול למשלוח רכבות המוות גם לאחר שקיבל ממפקדיו הוראה לחדול מכך.

בנליות, מיסטיפיקציה,

רדיקליות

עיון בבעיית הרוע

בעקבות משפט אייכמן

משה הלברטל

משה הלברטל מתמודד במאמר זה עם שאלת משמעותו של הרוע בעקבות משפט אייכמן. הוא מברר את טיעונה של חנה ארנדט בדבר "הבנליות של הרוע" שאפיינה את פשעיו של אייכמן ובוחן אותה באופן ביקורתי. כמו כן הוא מראה כיצד גרשם שלום מנסה להסביר את הרוע הנאצי, כפי שהתגלה בפשעיו של אייכמן, במונחים של מיסטיפיקציה.

הלברטל דוחה את שתי הגישות האלה בטענה שהן מחמיצות את ייחודו ואת עומק משמעותו של הפשע הנאצי. במקומן הוא מפתח במאמר את המושג "רוע רדיקלי" השונה במהותו מהרוע ה"רגיל" בכך שהוא משקף לא את חציית הגבולות בין הטוב לרע אלא את הניסיון חסר הגבולות "להיות כאלוהים" ולהתוות אותם מחדש באופן המנוגד לעמידה היסודית של האדם מול העולם.

יובל למשפט אייכמן

הארות ממרחק הזמן

חנה יבלונקה

חנה יבלונקה עסקה ביחס החברה הישראלית לשואה וכתבה בין השאר את הספר **מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן**. כאן היא מאירה עניינים שונים הנוגעים למשפט אייכמן ולאופן התקבלותו בחברה הישראלית. היא טוענת שהמשפט היה אירוע מעצב בעל חשיבות רבה בהתפתחות החברה הישראלית בעשור השני למדינה ובהתמודדות המורכבת עם השסעים שאפיינו אותה.

ההתנגדות וההישרדות היהודית בשואה בעיני החברה הישראלית בחינתן מחדש בראי משפט אייכמן

דליה עופר

משפט אייכמן היה נקודת המוצא להתמודדות מחודשת של החברה הישראלית עם שאלות יסוד הנוגעות לזיכרון השואה וליחס לניצולים. דליה עופר מציגה במאמר שלפנינו את התמורה ביחסה של החברה הישראלית להתנגדות החמושה ולמאבק ההישרדות של היהודים בתקופת השואה - תמורה שנבעה בראש ובראשונה מהמפגש הבלתי אמצעי עם סיפוריהם של העדים הניצולים במשפט. בשנות ה-50 עמד במוקד זיכרון השואה אתוס הגבורה כפי שהוא התגלם במאבקם של הפרטיזנים ולוחמי הגטאות. לעומתם ניצולי השואה האחרים השתדלו על פי רוב שלא להבליט את סיפורם ונאלצו להתמודד עם הדימוי המכליל של הליכה כצאן לטבח. סיפוריהם של רבים מהעדים במשפט היטיבו להמחיש לישראלים רבים את חוסר התוחלת שהייתה במקרים רבים לרעיון ההתקוממות וחוללו שינוי ביחסם למאבק ההישרדות היום-יומי של הניצולים כך שמעתה ראו בו סוג חדש של גבורה. בתוך כך העמיקו ההערצה למתקוממים וההרואיזציה של מעשיהם.

"לבי הקשה בדין"

משפט אייכמן ומשפטים קולנועיים אחרים

יובל ריבלין

יובל ריבלין מציג במאמר שלפנינו ניתוח של הסרט **הספציאליסט** על משפט אייכמן, על רקע סרטי דרמה משפטיים העוסקים בשואה. הדרמות המשפטיות שעסקו במשפטי נירנברג ובדרך אחרת גם במשפט קסטנר מציגות קונפליקט אנושי ומוסרי בין הנאשם, שהסרט חושף את האופן שבו הוא בחר לעשות את מה שעשה, לבין ערכי המוסר והחברה המאשימה העומדים מולו.

סרטו של אייל סיוון **הספציאליסט**, טוען ריבלין, מושתת על שיח עם הדרמות המשפטיות שקדמו לו אך בוחר ביודעין להתמקד בשאלות אחרות. ריבלין מציג את דרך עריכתו הייחודית של הסרט ומתייחס לביקורת ההיסטורית שעלתה נגדו אך בוחר לנתח אותו דווקא מההיבט הקולנועי. לדבריו עיקרו של הסרט הוא ביקורת על דרך עיצובו של זיכרון השואה.